

Summary. This article focuses on functions and characteristics of metaphorical epithet structures in the texts of "Jonathan Strange and Mr. Norrell", "Urizka Gothic", and "Servant from Dobromyl". The literary expressiveness of various semantic types of epithet structures is less detailed than the architectonic one. Metaphorical epithet structures are a type of transferred epithets with the transfer of meaning by similarity. The equal percentage of such epithet structures in the epithetariums of S. Clarke and H. Pahutiak's works suggests that it is influenced with the genre-determined peculiarities. Metaphorical epithet structures are found in depictions of both fantastic and conventionally-historical components of the historical fantasy universe. They accent a number of chronotope traits of the fictional worlds, such as time statics. The colouristic characteristics create the atmosphere due to their sensorial and emotional potential. There is a number of interconnected by meaning pairs of metaphorical epithet structures in H. Pahutiak's texts and even larger collocations are found in S. Clarke's works. This allows to enrich the images. The rhythm of "intrusion fantasy" with its interchanging tension and release influences the ratio of metaphorical and demetaphorised epithet structures. As literal understanding of conventionally figurative structures establish a fantastic occurrence. The prophesy of the Raven-King stresses the quality of namelessness as a requisite of a fairy king, which enables "the gentleman with thistle-down hair" to plot Stephen Black's raise to power. Metaphorical epithet structures often lead to symbolisation of images and accentuation of artefacts and chronotope components. Such qualitative characteristics contribute to the visuality and authenticity.

Key words: definition, defined component, function, metaphorical epithet structure, S. Clarke, H. Pahutiak.

Отримано: 28.08.2014 р.

УДК 81'44.38 : [811.111 + 811.161.2]

Чернікова О.І.

СЕМАНТИЧНІ ТА ФОНОСЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ФОНЕТИЧНИМИ ІТЕРАНТАМИ В АНГЛІЙСЬКОМУ Й УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРАЛЕЛЬНИХ ТЕКСТІВ АНГЛІЙСЬКОЮ Й УКРАЇНСЬКОЮ МОВАМИ)

Статтю присвячено дослідженню семантичних та фоносемантичних властивостей звукового повтору у зіставно-типологічному аспекті. Розглянуто семантичні зв'язки між словами, поєднаними за допомогою феномена звукового повтору, а також фоносемантичні властивості повторів.

Ключові слова: семантика, фоносемантика, звуковий повтор, зіставлення, типологія.

Семантичні й фоносемантичні зв'язки у художньому тексті привертали увагу філологів ще на початку ХХ століття, як видно зі статей Й. М. Бріка [2], де стверджується, що недоцільно вважати звукову організацію поетичного тексту лише зовнішньою, структурною «прикрасою» твору [2].

Положення про те, що фонемі самі по собі є носіями семантичних ознак, розвинуте та обґрунтоване в працях О. П. Журавльова [7; 8]. О. П. Журавльов називає фонетичним значенням комплекс ознак, пов'язаних із тою чи іншою фонемою. Він доводить, що фонетичні значення часто відповідають значенням слова (або деяким його аспектам). За В. В. Левицьким, це пояснюється тим, що мовці часто обирають ті звукові оболонки, що найбільш пасують до семантичного значення [10]. Це не заперечує випадків розбіжності та навіть протиріч між фонетичним та семантичним значеннями, але ці випадки не являють собою аргумент проти існування фонетичного значення.

Впорядкованість фонем в художньому тексті переноситься на слова, що внаслідок цього стають згрупованими. До природних семантичних зв'язків додається «надорганізація» [11, 71], що з'єднує у нові смислові групи слова, які на перший погляд нічим не пов'язані. Таким чином, фонологічна організація тексту отримує безпосередньо смислове значення.

Звуковою стороною художнього тексту можна назвати «необхідний мінімум його фонетичних характеристик, що реалізується при читанні тексту вголос» [12, 88]. Художній текст, як правило, подається у графічній формі, тому для фонем беруться до уваги лише релевантні диференційні ознаки [12, 88]. В контексті художнього мовлення йдеться, здебільшого, не про звуки як акустичні одиниці, а про *звукобукви*, що обґрунтовано аспектом словесно-буквеної синестезії, коли при читанні певних символічно значущих букв-звуків у свідомості людини виникає «музика тексту» і створюється так званий асоціативно-змістовий тон [9, с. 80]. Ця думка підтвер-

джується результатами досліджень О. П. Журавльова [7], за якими «звук стає для мовців чітко усвідомленою психологічною реальністю лише після знайомства з літерами. До цього часу окремі звуки, особливо приголосні, у мовному потоці не лише не усвідомлюються, але й не виокремлюються <...>. Для людини письмової звук і літера нерозривно зв'язані, і поява одного з цих знаків одразу ж викликає у свідомості появу іншого. Тому графічний, буквенний образ не може не здійснювати вплив на сприйняття звука, допомагає виробити у свідомості типовий образ звука і закріплює його за допомогою графічного зображення» [7, 14-16].

Асоціативний зміст (асоціативно-звукове поле) звукового складу мовлення в деяких випадках може призводити до помилкових висновків щодо семантичної та етимологічної спорідненості слів, створюючи невірні асоціації (реетимологізовані утворення з фонетичною мотивацією, або так зване явище «народної етимології»). Однак, ця властивість звукообразів активно використовується у художньому мовленні.

Отже, фонетична змістовність актуалізується як при сприйнятті усного, так і письмового мовлення. З такою позицією можна сперечатись (стверджуючи, що принципи звукового символізму можуть проявлятися лише у звуковому варіанті тексту), але, за даними нейрофізіологічних досліджень [9], фоносемантичне значення є наслідком взаємодії слухового та зорового аналізаторів. Це підтверджує, що звуковий рівень (звукова сторона) мовлення здатний виступати як самостійний носій змісту у процесі сприйняття тексту (мовленнєвого твору).

Фонема у художньому тексті передають інформацію здебільшого не понятійного, а сенсорно-емотивного характеру (інформація понятійного характеру найчастіше передається сполученнями фонем у поетичному тексті). Фонема легко стають носіями експресивних конотацій, хоча у графічному тексті їх конотативність може бути ускладнена конотативним навантаженням літер, що їм відповідають. У різній графічній передачі одна і та ж сама фонема здатна мати різні конотації, як, наприклад, англійські *i* та *y* – *y* виглядає більш екзотично [12, 88]. Відсутність емоційної характеристики в тексті неможлива, адже текст створюється індивідом із власною концептуальною системою.

В художньому тексті із змістом співвідносяться не лише звучання окремих слів, але й фонемний склад тексту в цілому [7]. Організація звукової форми спрямована на використання фонетичного значення як художньо-зображувального засобу для підкреслення загального змісту й підсилення експресивного звучання твору.

Існують якнайменш три засоби семантизації звукового складу художнього мовлення. Перші два з них корелюють із основними поняттями фоносемантики за С. В. Вороніним [3]:

- звуконаслідування як засіб семантизації;
- звукосимволізм як засіб семантизації.

Включення звучань в оказіональну фоносемантичну структуру даного тексту [12, с. 89].

Звуконаслідування, хоча і вважається найпростішим із засобів семантизації (його роль – створення звукових картин, викликання звукових асоціацій), має певні особливості. У теоретичному плані воно привертає увагу тим, що для нього не є обов'язковим фонетичне значення, адже у звуконаслідуванні співвідноситься не фонетичне значення із семантичним, а звучання із денотатом. З іншого боку, повторення однієї і тієї ж самої фонемі у різних словах для позначення схожих звуків, як, наприклад, позначення протяжного болісного звука [o:] в *moan, groan* або високого різкого звука [дз] в *дзвонити, дзюрчати, дзеленькати* створює своєрідне фонетичне значення, що функціонує лише в колі даного класу лексем [12].

Структура звукових картин у тексті складніша, ніж здається на перший погляд. Звукопис створюється не лише за допомогою ономапоєї, але й слів відповідного звучання із незвуковим значенням. При цьому звуковий образ входить у оказіональне значення незвукового слова. Прикладом може слугувати рима *howl – foul* у поемі Дж. Р. Р. Толкієна «The Lay of Leithian» (4), яка зближує значення і створює синестетичний образ, що поєднує в собі жахливий звук вовчого завивання та співзвучну відразність заклять Тху («<...> *Master of Wolves, whose shivering howl / For ever echoed in the hills, and foul / enchantments and dark sigaldry / did weave and wield*» (4, 228)). Слово *foul* не являється прикладом звуконаслідування, але, опинившись в оказіональній спорідненості до ономапоу *howl*, переходить до його асоціативного поля і, таким чином, певною мірою саме стає ономапопом.

Під *звукосимволізмом* як засобом семантизації звукового складу художнього тексту розуміється закріплення ознак звучань за подібністю, тобто своєрідна метафора [12; 13]. Звукосимволічна семантизація може бути заснована на первинному синестетичному зв'язку ([l] – м'яке, ніжне, [d] – тверде, грубе) або на вторинній асоціації, що визначається вживанням фонемі в якому-небудь характерному слові [12, 90]. У цьому випадку зв'язок між звуком та значенням непрямою – фонетичне значення виступає «посередником» між звучанням та денотативним значенням. В контексті художнього мовлення «фонетические значения, взятые в целом, имеют, как и звукоподражания, общеязыковой, узуальный характер» [12, 90].

Третій засіб семантизації обмежений рамками тексту. Оказіональні зв'язки, що виникають у тексті, утворюють систему, але це система вторинної знаковості художнього тексту. Для встановлення зв'язків такого роду не потрібно ні звуконаслідування, ні звукосимволізму, адже ці зв'язки умовні за своєю природою та визначаються лише семантикою ключових слів тексту: «На нашу думку, однак, ніщо не заважає з'єднанню умовних зв'язків зі звуковими зв'язками, як часто і відбувається» [12, 90]. Л. П. Прокоф'єва [14] називає таку семантизацію «особистісним змістом», використовуючи психологічну термінологію. Носіями цих «особистісних змістів» є домінуючі для даних ритміко-інтонаційних одиниць звукові повтори.

За допомогою цього засобу семантизації можна передати не лише емотивно-сенсорні ознаки, але й надскладний понятійний зміст (що підтверджується працями Ю. М. Лотмана [11]), отже, цей тип є змістовнішим за два інших. В той же час «оказіональний» засіб семантизації викликає багато досі нерозв'язаних питань – немає чіткого уявлення, чи є така семантизація мотивованою, тобто за бажанням автора, або ж вона довільна і підкоряється дії якихось мовних або психолінгвістичних законів; невідомо, чи є ця властивість характерною для всіх художніх текстів або ж лише для деяких; як сприймається такий текст читачем (адресатом); нарешті, якщо вербалізація фоносемантичної системи тексту (тобто її передача у формі ряду суджень) дає ідеї, що суперечать його семантичному змісту, важко сказати, чи означає це, що автор свідомо або підсвідомо вклав ці ідеї в текст, або ж, що автор є стилістично невмілим.

Обумовленість звукового вигляду слова його змістом є наслідком *примарної мотивованості* звукової одиниці (за С. В. Вороніним [3]). Фонетичне значення слова не усвідомлюється носієм мови, але має здатність до актуалізації.

Розглядаючи семантизацію звукового повтору, потрібно ще раз наголосити, що ми беремо до уваги не стільки акустичні характеристики звуків, скільки їх фонетично-графічне втілення (*звукобуква, звукобуквенний психічний образ, графон* [6, с. 84]), адже асоціації у реципієнта художнього тексту викликають не лише звуки, але й їх графічні зображення.

Семантизація звукового складу тексту шляхом звукосимволізму засновується на первинному синестетичному зв'язку або на вторинній конотативній асоціації [12]. В якості прикладів можна навести наступне:

«*Roll – roll – roll – roll, // roll-roll-rolling down the hole!*» (3, 223), де звуки [l], [r] та лабіалізована голосна [o] позначають округлість [4; 5], а наступною асоціацією виступає перекошування округлих бочок та їх шлях до округлого отвору (*hole*). До речі, за допомогою первинних синестетичних зв'язків звукового складу зі змістом тексту Дж. Р. Р. Толкієн показує подібність свого персонажа до його житла у словосполученні *hobbit-hole* (3): властивість нори (округлість) переноситься на її мешканця (хоббіта) за допомогою алітерації.

Семантизація, заснована на вторинній асоціації, може бути проілюстрована прикладом «*In spider's form despair and shadow // a shuddering fear and shapeless night*» (4, 132), де за допомогою звукового повтору слова *despair* та *spider*, а також *shadow*, *shuddering* та *shapeless* об'єднуються в асоціативні поля.

Засіб оказіональної семантизації звукового складу художнього тексту втілюється, наприклад, у присутності звукобукви *th* (звука [θ]) в іменах більшості негативних персонажів та місць творів Дж. Р. Р. Толкієна: *Morgoth, Thu, Thauron* (Sauron), *Thuringwëthil, Gothmog* (5) і т.д. Звукобуква *th* отримує оказіональну негативну конотацію скрізь всі тексти, створені письменником.

Завдяки тому, що звуковий повтор у художньому тексті являється фонетичним аттрактантом (елементом, що привертає до себе увагу читача), відбувається посилення семантичних властивостей звука, що повторюється. В той час як поодинокий випадок звукового символізму може залишитися непоміченим, прийом звукового повтору робить наголос на символічних властивостях звука. Вирізнення звукового повтору з канви «нормального» тексту вже несе в собі певну інформацію, яка стосується не лише форми тексту, але і його змісту та асоціацій, пов'язаних із ним.

Явище звукового повтору має глибоке літературно-історичне підґрунтя (стародавня традиція алітерованого вірша у англійській літературі, яка успадкована письменником ХХ століття Дж. Р. Р. Толкієном), отже, можна стверджувати, що будь-який випадок алітерації спрямований на викликання у читача певних семантичних та когнітивних асоціацій (наприклад, з давниною, з героїчним епосом, асоціації міфологічного та архетипічного характеру).

Звукові повтори, що є більш-менш звичними для поетичного художнього тексту, у прозаїчному тексті несуть ще більший об'єм інформації, спрямований до читача, завдяки своїй незвичності для такого типу художнього мовлення.

На відміну від фоносемантичної сторони повторів у художньому мовленні, розгляд явища звукового повтору з семантичної позиції залишається невивченим, так само як його класифікація не лише за структурним, а й за семантичним критерієм.

Дослідивши значний обсяг матеріалу, що містить звукові повтори (групи слів, що пов'язані повтором, ми називаємо *фонетичними ітерантами*), можна стверджувати, що семантичні зв'язки між групами ітерантів не обмежуються лише зв'язками, що створюються завдяки існуванню звуконаслідування та звуко символізму. Під час обробки матеріалу було помічено, що всі групи фонетичних ітерантів пов'язані між собою семантичними зв'язками, і ці зв'язки посилюються присутністю звукових повторів.

На матеріалі тексту твору Дж. Р. Р. Толкієна *The Fellowship of the Ring* та його українського перекладу «Братство Персня» нам вдалося встановити найпоширеніші семантичні зв'язки, що існують у групах фонетичних ітерантів, наявних у матеріалі. Нижче ми перераховуємо типи таких зв'язків, наводячи відповідні приклади.

1. Зв'язок типу «предмет – ознака». Один з найпоширеніших серед типів семантичних зв'язків у групах фонетичних ітерантів, наявних у нашому матеріалі. Такий тип зв'язку спостерігається, наприклад, у *white winters* (2, 5), де *winters* виступає предметом, а *white* – його ознакою, та у прикладі *Старий Свім* (1, 12) (*Свім* – предмет, *Старий* – ознака).

2. Зв'язок «предмет – частина/належність». У цьому випадку один з елементів групи фонетичних ітерантів виступає предметом, інший відноситься до нього як частина до цілого або як те, що належить предмету. Наприклад, у *dwarf-hoards* (2, 11), де *hoards* – предмет, а *dwarf* – ознака належності (кому належить?). Відповідний український приклад – *гуркотіння грому* (1, 111).

3. Тип зв'язку «предмет – об'єкт». Приклади: *generations of relatives* (2, 7); *зливи зірок* (1, 35).

4. «Предмет – місце/час». Предмет та його місцезнаходження або час, коли предмет виконує дію: *Dwarves from the Dragon-hoard* (2, 13); *тріщину у темряві* (1, 61).

5. Зв'язок типу «перерахування/вибір», коли елементи групи фонетичних ітерантів знаходяться у рівноправних відносинах, завдяки чому відбувається їх перерахування або вибір між ними. Приклад з англомовного матеріалу – *strange and suspicious* (2, 13), приклад з україномовного – *спритний і сильний* (1, 59).

6. Зв'язок типу «ім'я – прізвище/прізвисько», на якому побудована велика кількість імен і назв у творах Дж. Р. Р. Толкієна. Такий зв'язок є набагато менш характерним для українського художнього мовлення, отже, при перекладі зберегти його майже не вдається, і такі групи фонетичних ітерантів становлять малий процент україномовного матеріалу. Приклади: *Bilbo Baggins* (2, 76); *Кірвана Корабельника* (1, 167).

7. Зв'язок «дія – суб'єкт/об'єкт». Відноситься до групи, де один елемент є дією, а інший – предметом, що її виконує, або ж предметом, над яким вона виконується. Приклади: *a star shines* (2, 79); *зло знищене* (1, 231).

8. Зв'язок типу «ознака – тип дії». Застосовується у групах фонетичних ітерантів, де один елемент діє як ознака (який?), а другий – як тип дії (як?). Приклад з англомовного матеріалу: *treacherously bright* (2, 84), приклад з україномовного – *найменш надійним* (1, 253).

9. Зв'язок «дія – тип дії». Один з елементів групи фонетичних ітерантів виступає дією, а інший визначає її тип. Приклади: *creeping cautiously* (2, 89); *подумки перебирати* (1, 267).

10. «Дія – дія». Дві взаємопов'язаних дії у групі фонетичних ітерантів. Наприклад, *started to struggle* (2, 106); *ризикували розпалювати* (1, 268).

11. «Дія – місце/час». *Burning on their backs* (2, 114); *зупинився біля озера* (1, 286).

Слід зазначити, що у групі фонетичних ітерантів може бути більше одного типу зв'язку, адже кожний елемент у ній пов'язаний з кожним іншим елементом; так, під час нашого дослідження нами було помічено групи фонетичних ітерантів одночасно з двома та трьома типами семантичних зв'язків.

У статті розглянуто історію дослідження проблеми фоносемантичного та семантичного зв'язку між словами, що містять звукові повтори. Доведено, що існує як фоносемантичний, так і семантичний зв'язок між елементами груп фонетичних ітерантів. Виокремлено 11 типів семантичних зв'язків, що часто трапляються у групах фонетичних ітерантів: «предмет – ознака», «предмет – частина/належність», «предмет – об'єкт», «предмет – місце/час», «перерахування/вибір», «ім'я – прізвище/прізвисько», «дія – суб'єкт/об'єкт», «ознака – тип дії», «дія – тип дії», «дія – дія», «дія – обставина».

Список використаних джерел

1. Белый Андрей. Символизм: Книга статей / Андрей Белый. – М., 1910. – 635 с.
2. Брик О.М. Звуковые повторы (Анализ звуковой структуры стиха) / О. М. Брик // Поэтика: Сборники по теории поэтического слова. – Петроград, 1917. – С. 24-62.
3. Воронин С. В. Основы фоносемантики / С. В. Воронин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 242 с.

4. Гурджиева Е. А. Элементарный звуковой символизм (статистическое исследование : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Е. А. Гурджиева. – М., 1973. – 31 с.
5. Гурджиева Е. А. Звуковой символизм и факторы, влияющие на него / Е. А. Гурджиева // Сборник научных трудов Московского ИИЯ. – 1973. – № 72. – С. 242-255.
6. Журавлёв А. П. Символическое значение языкового знака / А. П. Журавлёв // Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолингвистики / отв. ред. А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1972. – С. 81-96.
7. Журавлёв А. П. Фонетика бесовских глоссолалий / А. П. Журавлёв // Язык культуры: семантика и прагматика: материалы междунар. научн. конф. «Славянская этнолингвистика и проблемы изучения народной культуры» / отв. ред. С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2004. – 494 с.
8. Журавлёв А. П. Фонетическое значение / А. П. Журавлёв. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. – 160 с.
9. Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах / В. І. Кушнерик. – Чернівці : Рута, 2004. – 416 с.
10. Левицкий В. В. Семантика и фонетика. Пособие, подготовленное на материале экспериментальных исследований / В. В. Левицкий. – Черновцы : Изд-во Чернов. ун-та, 1973. – 102 с.
11. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Наука, 1970.
12. Пелевина Н. Ф. О семантизации звуковой стороны художественного текста / Н. Ф. Пелевина // Вопросы семантики. – Л., 1976. – С. 88-95.
13. Пелевина Н. Ф. Языковая и внеязыковая мотивировки семантики языкового знака / Н. Ф. Пелевина // Проблемы мотивированности языкового знака. – Вып. 3. – Калининград, 1976. – С. 35-40.
14. Прокофьева Л. П. К вопросу о фиксации идиостиля на уровне фоносемантики / Л. П. Прокофьева // Язык, познание, культура на современном этапе развития общества. – Саратов : СГАП, 2001. – С. 233-243.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Толкін Дж. Р. Р. Володар Перстенів / Перекл. з англ. Олена Фешовець; післяслово Олександра Ірванця і Леоніда Рудницького, 2-е вид. – Львів : Астролябія, 2006. – 1088 с.
2. Tolkien J. R. R. The Fellowship of the Ring / John Ronald Reuel Tolkien. – L. : HarperCollinsPublishers, 1998. – 416 p.
3. Tolkien J. R. R. The Hobbit / John Ronald Reuel Tolkien. – L. : HarperCollinsPublishers, 2001. – 367 p.
4. Tolkien J. R. R. The Lays of Beleriand / John Ronald Reuel Tolkien / [Edited by Christopher Tolkien]. – L. : HarperCollinsPublishers, 1998. – 393 p.
5. Tolkien J. R. R. The Silmarillion / John Ronald Reuel Tolkien / [Edited by Christopher Tolkien]. – L. : HarperCollinsPublishers, 2004. – 386 p.

Summary. The article is focused on the contrastive typological aspect of semantic and phonosemantic sound iteration features' research. The research based on J.R.R. Tolkien's The Fellowship of the Ring and its parallel Ukrainian translation looks into semantic characteristics of alliteration, assonance and various other kinds of sound iteration in both contrasted languages. Semantic characteristics of phonetic iterants, as well as their characteristics in English and Ukrainian parallel fictional texts have been researched for the first time. The factual as well as illustrative material for the research are the so-called phonetic iterants which represent two or more words connected by means of sound iteration, or repetition. Semantic links between words united by the sound iteration phenomena are considered as well as its phonosemantic properties. Following the similar approach to classifying and investigating structural types of sound iteration in fictional text, variations of semantic connection between phonetic iterants have been studied and classified into 11 types ("object – characteristics", "object – part of object", "object – object", "object – place/time", "enumeration/choice", "name – last name/nickname", "action – subject/object", "characteristics – type of action", "action – type of action", "action – action", "action – aspect"). The English text has shown a much wider occurrence of the "name – nickname" type of semantic connection in phonetic iterants. Part of the research has been focused on studying presence or absence of phonosemanticism in the given material and has shown that onomatopoeia and sound symbolism are much more common in the English variant of the text under consideration.

Key words: semantics, phonosemantics, sound iteration, contrasting, typology.

Отримано: 24.07.2014 р.